

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.213>
УДК 94(477.83/.86:438)“1939/1945”:327

Оксана КАЛІЩУК

докторка історичних наук, професорка,
професорка кафедри історії України та археології,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк, Україна)
Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ЩЕ РАЗ ПРО ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ НА СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МІРКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКИНИ

Рецензія на книгу: *Damian Karol Markowski. W cieniu Wołynia: “antypolska akcja” OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945*

Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 527, [8] s.

Уже хрестоматійним стало твердження, що ті, хто звертається до «важких питань» болісної та контрверсійної історії українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни, повинні мати відвагу та усвідомлювати всю складність узятого на себе завдання. І це не безпідставно, адже саме «волинське питання» є тією «міною сповільненої дії» з минулого, що тяжіє над сучасними відносинами Києва та Варшави, активувати яку так і прагне зацікавлена «третя сторона» — Росія.

Беззастережна й незвичко активна допомога Польщі та поляків на початку відкритого російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., її солідарність

Цитування: Каліщук О. Ще раз про поляків та українців на Східній Галичині в роки Другої світової війни: міркування української історикини [Рец. на кн.: Markowski D.K. W cieniu Wołynia: “antypolska akcja” OUN i UPA w Galicji Wschodniej 1943—1945. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 527, [8] s.]. *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 213—220. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.213>

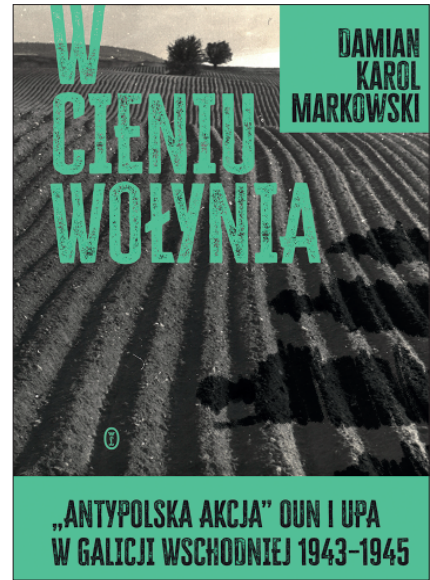
© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

із сусідкою у стані війни спонукали до передчасних висновків про зняття з порядку денного історичних суперечок і створила ілюзію українсько-польського історичного примирення. Однак уже 2023 р. 80-та річниця «волинських подій» відродила «війну пам'ятей» і питання ексгумацій жертв «антипольської акції» (як рівно ж перевезення українського збіжжя) знов опинилося у центрі суперечок та дебатів Києва й Варшави.

Тож кожне нове звернення в національних історіографіях до теми українсько-польського протистояння років Другої світової війни не може залишитися поза увагою. Тим паче, коли воно претендує на знаковість. А саме такою, на думку Г. Мотики, є книжка «В тіні Волині: “антипольська акція” ОУН та УПА у Східній Галичині 1943—1945», яку він визначив однією з найважливіших праць на тему антипольських чисток УПА, що з'явилися донині.

Для початку кілька слів про автора, який українському читачеві не надто знайомий. Даміан Кароль Марковський — випускник Варшавського університету, науковий співробітник Інституту воєнних втрат ім. Яна Карського (Instytut Strat Wojennych im. Jana Karaskiego), фахівець з історії Східної Європи, Польщі та України ХХ ст., проблем політики пам'яті сучасних європейських країн. Стипендіат численних наукових центрів. Автор низки публікацій, присвячених так званим «східним кресам», серед яких «Палаючі креси» (2011 р.) [1], «Радянізація Львівської області 1944—1953» (2015 р.) [2], «Анатомія страху: Радянізація Львівської області: 1944—1953» (2018 р.) [3], «Два повстання: Битва за Львів 1918 р.» (2019 р.) [4], «Львів 1944» (2021) [5], «Останній день Ганачева: польсько-єврейське братерство по зброї» (2022 р.) [6]. Імовірно, саме успіх цих розвідок спонукав його звернутися до тематики українсько-польського протистояння на Східній Галичині («zbrodni galicyjskiej») в роки Другої світової війни, справді слабо дослідженої донині. Помилкою було б твердити про повну відсутність вивчення проблеми, адже свої міркування з цього приводу висловлювали Г. Мотика, Г. Грицюк, І. Ільюшин (що зауважує сам автор [С. 14]). Їхній доробок проторував шлях для наступних студій. Принциповою відмінністю праці Д.К. Марковського стала зосередженість на перебігу українсько-польського протистояння на теренах Східної Галичини та їх відокремлення від волинських подій. Подібних публікацій ані в українській, ані в польській історіографії майже немає. І це — попри наполегливе впровадження в польському академічному й суспільному дискурсі окреслення «волинсько-галицька різанина», «волинсько-малопольська різанина» («wołyńsko-galicyjska rzeź», «wołyńsko-malopolska rzeź») щодо українсько-польського протистояння [7—11]. Однак, незважаючи на «новаторство», дослід-

ження Д.К. Марковського повністю лежить у річищі польської історіографії українсько-польського конфлікту й радше закріплює усталені схеми.

Дотримуючись хронологічного принципу дослідник у дев'яти розділах відтворює перебіг «антипольської акції» 1943—1945 рр., себто від її початку на цих теренах і до повернення сюди радянської влади та штучного «розрубвання нею Гордієвого вузла» українсько-польських суперечностей. І тут відразу зауважимо, що так чи інак маємо ситуацію, яку неодноразово зауважували під час дискусій між українськими та польськими істориками — виривання подій із контексту. При увазі до деталей, численних описах подій у тих чи інших місцевостях, фактів загибелі цивільних часто-густо польські колеги забували про логіку історичного процесу і причинно-наслідкові зв'язки. У випадку рецензованої монографії це ще більш увиразнено. Як твердить сам автор, його дослідження не стосується злочинів на Волині, оскільки останні добре усталені в історичній літературі й небезпідставно визнані «зразковим» прикладом дій українських націоналістів, водночас мало хто знає, що вони не обмежені лише Волиню [12, С. 6—10]. Д.К. Марковський не лише виокремив події на Галичині з усього українсько-польського протистояння 1939—1947 рр., а й, розглядаючи їх, усе, що відбувалося на теренах краю від Великої війни та до 1943 р., умістив в один розділ «Польсько-український конфлікт у Східній Галичині в добу двох окупацій». Тож у підсумку перед читачем постає майже безперервний калейдоскоп нападів, убивств тощо, вчинених «українськими націоналістичними формуваннями». І в необізнаній аудиторії може скластися враження невмотивованості агресії.

У вступі Д.К. Марковський написав, що прагнув зібрати максимальне число різноманітних джерел, щоб розповісти про якнайбільшу кількість жертв описуваних подій [С. 17]. За визнанням автора, книжка стала результатом десятка років роботи в українських (і не лише) архівах, опрацювання документів українського й польського підпілля, німецької окупаційної адміністрації, радянських партизанів, НКВС і компартії, спогадів очевидців [13]. І справді, в бібліографії бачимо позиції з українських і польських архівів, українсько-, польсько-, англійсько- та німецькомовну літературу. Залишається лише подякувати за титанічну працю, вкладену в архівні пошуки й аналіз віднайдених матеріалів. Брак деяких позицій, особливо з доволі цінним фактажем, суттєво не вплинув на висновки. Однак не можна залишити поза увагою відсутність розвідки Ф. Стебля, присвяченої перебігу українсько-польського протистояння у підльвівських селах [14] чи Д. Чобота про події в Гуті Пеняцькій [15] (попри науково-популярний характер останньої). Звернення до цих праць дозволило б авторові не лише повніше представити відносини між українцями та поляками в роки Другої світової війни, а й уникнути спрощень.

Д.К. Марковський не відходить від притаманного польській історіографії тлумачення організованого геноцидного характеру українсько-польського протистояння: «Удари українських партизанів не були здійснені “наосліп”, а їх черговість та хронологія дозволяють висновувати про тактику, прийняту керівництвом УПА» [С. 169]. На підсилення (!) долучає фрагмент рапорту східного

бюро делегатури уряду в еміграції: «Потворний злочин мордування поляків у Східній Малопольщі виконується руками УПА, і то в організований, планований і найцинічніший спосіб. УПА метою свого існування вбачає передовсім біологічне знищення польського елементу на цьому терені й виконує це у систематичний спосіб. Здають собі з того справу ясно та не приховують так поляки, як і українці, так більшовики, як і німці» [С. 170].

Ще одним елементом, який вписує «В тіні Волині...» в геноцидні студії (genocide study), слід уважати виокремлення випадків згвалтувань, із наголошенням, що з початком «антипольської акції» вони набули масового характеру [С. 380] і наступним наголошенням на факті визнання Римським статутом Міжнародного кримінального суду «будь-яких форм сексуального насильства» злочинами проти людяності [С. 383]. Якщо в публічному дискурсі такі акценти вже траплялися, то для академічного середовища вони не є типовими.

Взаємопов'язаною з цим і водночас наднебезпечною стала спроба змалювати українців як найнебезпечніших ворогів поляків, укладаючи подібні тези у вуста свідків: «Смерть була навколо нас [...], чигала на кожному кроці. Від лісових банд, сусіда-українця, від більшовика. Однак найгіршим був сусід» [С. 354], або й просто стверджуючи, що радянські репресії не викликали такого страху в поляків, як напади українських партизанів [С. 356]. Це радше об'єднує поважного фахового історика з авторами, котрі представляють кресові середовища й до яких він ставиться критично (хоч це не заважає йому широко використовувати «класичні» зразки цієї літератури авторства К. Бульчацького, Г. Команського, С. Секерки, Е. Ружанського). Подібна модель історієписання навмисне чи ненавмисне провокує негативне сприйняття українців як таких.

Наступне. Хотілося б нагадати слушне зауваження польського дослідника А.Л. Сови: історик, якщо він послуговується принципом об'єктивності, важко ігнорувати факти, які свідчать, що поляки також знищували українські села [16]. Неможливість замовчати численні подібні випадки спонукала до їх тлумачення як «відплатних акцій». У польській історіографії це поняття сформувалося з переконання, що українці першими почали масові вбивства поляків, а останні змушені були захищатися й «відплатити» своїм кривдникам. Як слушно зауважив Є. Місило, розподіл смерті на ту, що під час «різанини», і на ту, що «у відплату», на сьогодні обов'язковий стандарт; мертвий поляк — це жертва геноциду, мертвий українець — тепер дедалі частіше просто помилка у статистиці [17]. «Не існує симетрії поміж діями АК та УПА, як хотіла б нині українська сторона. Польські партизани здійснили насправді огидні воєнні злочини, мордуючи жінок і дітей, бодай у Сагрині, але це не був запланований і послідовно здійснений геноцид», — до прикладу, писав А. Таяга [18]. Д.К. Марковський не відходить від звичного для польської історіографії наративу. Хоч, слід визнати, сам автор звертає увагу на те, наскільки складно розмежувати злочини, здійснені «посусідськи», кримінальні, від ідеологічно вмотивованих [С. 393].

Окремої уваги потребує питання Голокосту та взаємовідносин українців та євреїв. Д.К. Марковський категорично стверджує: «Українські націоналісти во-

роже ставилися до актів героїзму щодо порятунку євреїв, пов'язаних із ризиком для життя» [С. 304]. Ба більше, автор змальовує «понурий образ дегуманізації мешканців галицької провінції щодо долі євреїв» [С. 306]. Висновки польського фахівця доволі категоричні. І тут варто нагадати міркування знаного дослідника Голокосту керівника центру «Ткума» (м. Дніпро) І. Щупака, які наче є відповіддю колезі з Польщі: «Було таке, коли вояки УПА знищували єврейські гетто, знищували євреїв-втікачів, які ховались в лісах. Були люди, які здійснювали єврейські погроми, при цьому видавали себе за українських націоналістів, або були такими насправді. Цей момент дуже тонкий — чи представляли вони організацію, чи ні. З іншого боку, не треба забувати, що було чимало євреїв-лікарів в загонах УПА, і не тільки лікарів. Були й розвідники, бійці. В Ізраїлі навіть є організація євреїв-ветеранів ОУН і УПА. Досить велика кількість євреїв були засуджені і сиділи в таборах як українські буржуазні націоналісти» [19]. Саме цієї об'єктивності не вистачило авторові книжки. Щодо іншої тези нагадаємо загальновідомий факт. Праведниками народів світу з України визнано: на території Львівської обл. — 116 осіб, Тернопільської обл. — 168, Івано-Франківської обл. — 73 [20]. Вони «залишилися людьми в нелюдські часи». Можна, звісно, зауважити, що це одиниці й вони не є цілою спільнотою. Однак ігнорувати їх дослідник не має права, і саме їх урахування убезпечує від категоричних висновків. Не акцентуватимемо тут на особі митрополита Андрея (Шептицького) та його посланні «Не вбий» і позиції у справі порятунку євреїв.

Д.К. Марковський слушно говорить про фактичну неможливість установити точне число людей, які загинули за нез'ясованих обставин або у випадку індивідуальних вбивств [С. 416]. Дослідник, попри визнання факту українських жертв від польських рук, дотримується тези про неспівмірність їх до кількості поляків — убитих, поранених, втікачів [С. 163], та не приймає спроби представити «антипольську акцію» як «польсько-українську війну» [С. 287]. Не оминаючи пропонований в історіографічних й археографічних джерелах баланс жертв протистояння, він пропонує свою версію: «[...] найправдоподібніше, кількість поляків, які загинули від рук українських націоналістів та українських сусідів під час “антипольської акції” у Східній Галичині від літа 1943 до червня 1945 рр., не перевищила 35 тис. осіб (не враховуючи жертв від рук української допоміжної поліції та 4 поліційного полку СС)» [С. 417]. Не сперечатимемось тут щодо виправданості та обґрунтованості цієї цифри. Однак спробуємо зрозуміти, наскільки вона відповідає іншим даним, що їх запропонував нам у своїй праці автор. Д.К. Марковський уважає, що в 1943 р. загинули майже 2140 осіб, з яких на ім'я відомі 1092 [С. 116]. Упродовж першої половини 1944 р. — 5100 осіб [С. 285]. Причому у січні щонайменше 3 тис. [С. 164], у січні — березні 1944 р. — майже 4 тис. [С. 170], у квітні того ж року — до 2800 [С. 214]. Ба більше, в підсумку кількості жертв літа 1943 — березня 1944 рр. уже фігурує число в 10 тис. загиблих поляків [С. 170]. Тож бачимо очевидні розбіжності у цифрах. З огляду на заміфологізованість питання жертв конфлікту між українцями та поляками це радше додатковий стимул до ретельності вивчення цього питання.

Відразу слід визнати, що Д.К. Марковський чимало уваги приділив впливу основних гравців Другої світової війни — Третього Райху і СРСР — на перебіг українсько-польського протистояння. Цьому присвячено окремий розділ («“Третя сторона”: німці та угорці щодо “антипольської акції”») та підрозділи. Так, дослідник указує, що на визначення тактики польського підпілля впливало підживлення антиукраїнських настроїв радянською стороною, яка була зацікавлена у залученні польської молоді та розгортанні збройного спротиву в тилу нацистів [С. 176]. При цьому, на переконання історика, польське національне підпілля звертало увагу на шкідливість тактичної співпраці з радянцями саме в контексті ескалації протистояння з українцями [С. 227]. І це, на нашу думку, є одним із найпозитивніших моментів у методологічних підходах автора.

Серед іншого зауважимо відсутність географічного покажчика до видання. З огляду на насиченість тексту фактажем про події в конкретних населених пунктах Східної Галичини наявність такого елемента наукового апарату спростила б роботу дослідників та всіх зацікавлених. Тим паче, що на цю хибу вже звертали увагу рецензенти інших праць Д.К. Марковського.

Наостанок хотілося б зауважити, що монографія, безперечно, претендує стати помітним явищем у польській історіографії українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни і зміцнити акценти щодо «волинсько-галицької різанини» — зрештою, ймовірно, не лише в історієписанні, а й у публічному просторі (на що вказує, до прикладу, лютневий за цей рік номер часопису «Do Rzeczy. Historia», присвячений «галицькому злочину», який відкриває саме матеріал Д.К. Марковського). Однак чи є ця праця новим словом у дослідженні взаємин між українцями та поляками в 1940-х рр.? Навряд. Автор, зібравши великий фактичний матеріал, не відійшов від усталених у національній історіографії схем, радше зміцнив їх.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Markowski, D.K. *Płonące Kresy: operacja “Burza” na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Warszawa, 2011. 315, [1] s. [in Polish].
2. Markowski, D.K. *Sowietyzacja obwodu lwowskiego 1944—1953: studium zmian polityczno-gospodarczych*. Warszawa, 2015. 719 s. [in Polish].
3. Markowski, D.K. *Anatomia strachu: sowietyzacja obwodu lwowskiego 1944—1953: studium zmian polityczno-gospodarczych*. Warszawa, 2018. 587 s. [in Polish].
4. Markowski, D.K. *Dwa powstania: bitwa o Lwów 1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019. 475, [4] s. [in Polish].
5. Markowski, D.K. *Lwów 1944*. Warszawa: Bellona, 2021. 252, [4] s. [in Polish].
6. Markowski, D.K. *Ostatni dzień Hanaczowa: polsko-żydowskie braterstwo broni*. Warszawa, 2022. 302, [1] s. [in Polish].
7. Motyka, G. Czy zbrodnia wołyńsko-galicyjska 1943—1945 była ludobójstwem?: spór o kwalifikację prawną “antypolskiej akcji” UPA. *Rocznik Polsko-Niemiecki*. 2016. 24, z 2: 45-71 [in Polish].
8. *Sąsiedzka krew. Ludobójstwo wołyńsko-galicyjskie. 1943—1945: materiały edukacyjne do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej*. K. Fiołka (ed.). Lublin, 2021. 34 s. [in Polish].

9. Zajączkowski, M. Zbrodnia wołyńsko-galicyjska zaplanowana akcja. *Dziennik Wschodni*. 2013. 178, dod. Magazyn: 8-9 [in Polish].
10. Polacy — Ukraińcy 1943—1945: “Antypolska akcja” OUN i UPA Bandery: rzeź wołyńsko-galicyjska w dokumentach ukraińskich: katalog wystawy. Scen. M. Zajączkowski; koncepcja plast. wystawy i katalogu, fot. M. Śladecka. Lublin, 2013. 136 s. [in Polish].
11. Sucharski, T. Tragedia wołyńsko-galicyjska w literaturze polskiej, Polacy i Ukraińcy. *Historia, która łączy i dzieli*. Pod red. nauk. J. Karbarz-Wilińskiej, M. Nowak, T. Sucharskiego. Słupsk; Gdańsk, 2015. 279-316 [in Polish].
12. Markowski, D.K. Piekło zbrodni galicyjskiej. *Do Rzeczy. Historia*. 2024. 2: 6-11 [in Polish].
13. Leszczyński, A. Polski historyk: W 1943 roku doszło do zaplanowanego przez ukraińskich nacjonalistów ludobójstwa. 9.07.2023. *Oko.press*. URL: <https://oko.press/polski-historyk-w-1943-r-doszlo-do-zaplanowanego-przez-ukrainskich-nacjonalistow-ludobojstwa> (дата звернення 10.05.2024) [in Polish].
14. Steblii, F. Armii kraiova v zbroinykh aktsiiah u pidlvivskykh ukrainskykh selakh (berezen — lypen 1944 r.). Lviv, 2010 [in Ukrainian].
[Стеблій Ф. Армія крайова в збройних акціях у підльвівських українських селах (березень — липень 1944 р.). Львів, 2010. 68 с.]
15. Chobit, D. Zahybel Huty Peniatskoi 28 liutoho 1944 r. Knyha persha: Trahediiia. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
[Чобіт Д. Загибель Гуті Пеняцької 28 лютого 1944 року. Книга перша: Трагедія. Київ, 2020. 612 с.]
16. Sowa, A.L. O Polakach i Ukraińcach na Wołyniu w 1943 r.: Kilka polemicznych uwag z okazji publikacji książki Bohdana Huda, Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX w., wyd. 2 rozsz. i uzup. Warszawa, 2018. *Dzieje Najnowsze*. 2018. 4: 273-280 [in Polish].
17. Misylo, Ye. Volynskiy mif “100 tysiach”. *Nashe slovo*. 2019. 6 (liutyi 10), 7 (liutyi 17), 8 (liutyi 24), 9 (berezen 3) [in Ukrainian].
[Місило Є. Волинський міф «100 тисяч». *Наше слово*. 2019. № 6 (лютий 10), № 7 (лютий 17), № 8 (лютий 24), № 9 (березень 3)].
18. Talaga, A. Lepiej z Banderą niż z Moskwą. *Rzeczpospolita* (2017). URL: <https://www.rp.pl/wydarzenia/art10263431-andrzej-talaga-lepiej-z-bandera-niz-z-moskwa> (дата звернення 10.05.2024) [in Polish].
19. Bahato yevreiv byly zasudzheni za ukrainskyi natsionalizm — kruhlyi stil. 24.11.2014. *Istorychna pravda*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2011/11/24/62829/> [in Ukrainian].
[Багато євреїв були засуджені за український націоналізм — круглий стил. 24.11.2014. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2011/11/24/62829/> (дата звернення 10.05.2024)].
20. Shchupak, I. (Ed.). Pravednyky narodiv svitu: Dovidnyk. Dnipro, 2016 [in Ukrainian].
[Праведники народів світу: Довідник. За ред. І.Я. Щупака. Дніпро, 2016. 224 с.]

Надійшла / Received 27.02.2024

Oksana KALISHCHUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of History of Ukraine and Archeology,
Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)
Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>

ONCE AGAIN ABOUT POLES AND UKRAINIANS
IN EASTERN HALYCHYNA DURING WORLD WAR II:
REASONING OF UKRAINIAN HISTORIAN

Book review:

Damian Karol Markowski. In the Shadow of Volyn: The “Anti-Polish Action”
of the OUN and UIA in Eastern Halychyna 1943—1945
Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2023. 527, [8] s.